

KAHİRE'DE YAPILMIŞ BİR HÜMÂYÜNNÂME'NİN MİNYATÜRLERİ

GÜNER İNAL

Kelile ve Dimne adlı meşhur hayvan masallarının bir Osmanlı varyasyonu olan *Hümâyünnâme*¹, onaltıncı yüzyılda onun Farsça nüshası *Enver-i Süheylî*' den² 'Ali Çelebi denen 'Alî b. Şâlih tarafından secîli bir nesirle Türkçeye çevrilmiş ve Kanunî Sultan Süleyman'a (1520 - 1566) takdim edilmişti. Bidpay veya Beydaba'nın masalları adıyla tanınan *Kelile ve Dimne* orijinal olarak Sanskritçe yazılmış (Panchatantra) bir hikâye kitabı olup Sasanî Şahı Hüseyin Anüşîrvân zamanında (531 - 579) İran'a getirtilmiş ve Pehlevice'ye çevrilmişti³. Bu eser 750 civarında 'Abbâsî Halifesi el-Manşûr zamanında 'Abdullâh ibn el-Muğaffâ tarafından Arapça'ya çevrilmişti. 1150 de Naşrullâh bu hikâyeleri Farsça'ya çevirmiş ve Gazne sultanı Behramşâh'a ithaf etmişti. Doğu edebiyatında son derece popüler olan bu eser onbeşinci yüzyıl sonunda 'Alî Şîr Nevâ'î'nin saray vaizi olan Hüseyin Vâ'iz Kâşifî (ölm. 910 H./1504 M.) tarafından yeniden yazılmış ve Hüseyin Baykara'nın veziri Aḥmed Süheylî'ye izafetle *Enver-i Süheylî* adını almıştı.

Kelile ve Dimne'nin İslâm ülkelerinde bol bol kopya edilmiş resimli nüshalarının bulunmasına karşılık, Osmanlıların arasında eser bu derece popüler olmamış ve tarihî yazmaların gölgesinde kalmıştır. Bugün bilinen resimli *Hümâyünnâme* yazmaları sayılıdır.

¹ *Hümâyünnâme* için bak: C. Brockelmann. "Kelile ve Dimne," *Islam Ansiklopedisi*, VI (1967), 555-556.

² *Enver-i Süheylî* için bak: E. G. Browne, *A Literary History of Persia, II. From Firdausi to Sa'di*, Cambridge, 1964, 349-353. Eserin çevirisi için bak: E. B. Eastwick, *The Anvâr-i Suhailî*, Hertfort, 1854; A. N. Wollaston, *The Anvâr-i Suhailî or Lights of Canopus, commonly know as Kalilah and Dimnah, being an adaptation by mullâ Husain el-Wâ'iz al-Kâshifî of the Fables of Bidpai*, London 1877.

³ *Kelile ve Dimne* için bak: C. Brockelman, *Y. Z. E.*, 552-558; E. G. Browne, *Y. Z. E.* İslam sanatında *Kelile ve Dimne*'nin tasvirleri için bak: H. Buchtal "Indien Fables in İslamic Art", *Journal of Royal Asiatic Society* (1941) Part 4, 317-324.

Başlıca *Hümâyünnâme*'ler Topkapı Sarayı Müzesi kitaplığında bulunan Revan 843 no. lu⁴ ve konumuz olan Hazine 359 no. lu⁵ yazmalarla, Londra'da British Museum'daki (Add. 15153) 1589 tarihli bir *Hümâyünnâme*⁶ ile Boston'daki Güzel Sanatlar Müzesinde bulunan bazı minyatürlü sayfalardır⁷. Bunlardan başka, Bombay'da Prince of Wales koleksiyonunda bulunan 900 H./1495 M. tarihli bir *Kelile ve Dimne* Yazması⁸ da aynı konuyu işlemesi bakımından bu seriye dahil edilebilir.

İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan Hazine 359 no. lu *Hümâyünnâme* vişne çürüğü bir deri cilt içinde muhafaza edilir. Aharlı krem rengi bir kâğıt üzerine 220 mm. boy ve 130 mm. eninde 443 yaprak ihtiva eder. Her sayfada ta'lik ile yazılmış 75 mm. uzunluğunda 12 satır bulunur. Eser 974 H./ 1567 M. yılında Mehmet b. Muhsin b. Burhân tarafından Mısır'da yazıldığına dair 443r sayfasındaki kolofonunda bir kayıt taşır. Yine aynı sayfada biraz yukarda bulunan bir kayıt eserin Defterdar Muştafâ Paşa için yapıldığını bildirir. Şu halde karşımızda Osmanlı devrinde Kahire'de yapılmış bir minyatürlü el yazması bulunuyor. Eserin 1. sayfasında bir serlevhası ve 30 minyatürü vardır.

Hümâyünnâme minyatürleri konu bakımından orijinali *Kelile ve Dimne* ile ortak bazı sahneler tasvir etmekle beraber, aslında *Enver-i Süheylî*'nin bir çevirisi olması bakımından bu eserle ortak birçok tasvirler taşır. Kahire *Hümâyünnâme*'sinin minyatürleri bu bakımdan

⁴ F. E. Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, İstanbul, 1961, II, No. 2832, s. 304.

⁵ A. E., No. 2840, s. 306.

⁶ G. M. Meredith-Owens, *Turkish Miniatures*, London, 1963, 27,28- pls. V-VI, XIII-XIV, XVIII-XX.

⁷ A. K. Coomaraswamy, "Miniatures from Turkish and Persian Book of Fables", *Bulletin of the Boston Museum of Fine arts*, XXVI (1928), 89-91; A. Y., "Les Miniatures orientales de la collection Goloubew au Museum of Fine Arts de Boston", *Ars Asiatica*, XIII (1929), p. 65, pl. LXIV 103 abc.

⁸ I. Stchoukine, *La Peinture Turque d'après les manuscrits illustrés, I. re partie: de Sulaymân Ier a'Osman II* (1520-1622), Paris 1966, 46-47, pl. III; G. M. Meredith-Owens "A Persian Manuscript of the Reign of Bayazıt II with Ottoman Miniatures," *Bulletin of the Prince of Wales, Museum of Western India*, No 10 (1967), 27-31. Bu eser bir *Hümâyünnâme* olmayıp 658 H/1259-60 da Selçuklu sultanı 'Izzed-Din Keykâvus II için Tunuslu Bahaeddin Ahmed ibn Mahmud'un Yaptığı *Kelile Dimne*'nin Farsça çevirisidir. Eserin tek kopyası 863 H./1468-69 M. tarihli olup British Museum'da bulunmaktadır (Add. 7766).

Enver-i Süheylî yazmaları ile karşılaştırılabilir. B. W. Robinson tarafından yayınlanan İngiltere'de Marquess of Bute koleksiyonunda bulunan 1593 tarihli *Enver-i Süheylî* yazması⁹ Kahire *Hümâyünnâme*'si ile ortak birçok tasvirler taşır. Ancak, bu minyatürlerin belirli bir sayısı yayınlanmış olduğu için, biz bu yazımızda yeri gelince, sadece yayınlanan minyatürler arasındaki benzerliğe işaret edeceğiz. Kahire yazmasındaki minyatürlerin listesi Bute yazmasındakilere tekabül ettikleri sayfalarla ve *Hümâyünnâme*'de anlatıldıkları yerle birlikte gösterilmiştir. Bu çalışmada eserin eski Türkçe bir hulâsasından (*Ahmet Mithat Efendi'nin, Hulâsa-i Hümâyünnâme, İstanbul, 1304*) faydalanılmıştır.

Kahire Hümâyünnâme'sindeki Minyatürlerin Tasvir Ettikleri Sahneler :

1. 33r. Güvercinlerin Konuşması (H. 38)
60×65 mm. sayfanın üstüne doğru.
2. 53r Şahinin beslediği kargayı seyreden derviş (H. 50)
75×82 mm. sayfanın altında (Bute 40r)
3. 58v Marangozun kendisinin taklidini yapan maymunu görmesi (H. 91)
100×89 mm. sayfanın ortasında (Bute 45r).
4. 69v Şetrebe'nin Arslana takdim edilmesi (H. 111)
75×97 mm. sayfanın ortasında.
5. 79r Padişah'a âdil denmesinin sebebi (H. 123)
110×90 mm. sayfanın başında.
6. 87r Arslanın suda kendi aksini görmesi (H. 134)
75×85 mm. Sayfanın başında (Bute 69v).
7. 92r Kaplumbağanın sırtında nehri geçen akrep (Hulâsada yok)
75×87 mm. sayfanın başına doğru. (Bute 74r).
8. 107r Arslan, karga, kurt ve çakalın deveyi yemesi (H. 155)
75×90 mm. sayfanın ortasında (Bute 87r).
9. 110v Kazların taşıdığı kaplumbağa (H. 163)
75×90 mm. sayfanın başında (Bute 89r).
10. 123r İyi niyetli ayının bir taşla bahçıvanı öldürmesi (H. 183)
105×80 mm. sayfanın başına doğru (Bute 102r).

⁹ B. W. Robinson "Two persian Manuscripts in the Library of the Marquess of Bute, Part II; Anvar Suhayli, 1593 (Bute Ms. 347)," *Oriental Art*, No. 1 XVIII (Spring 1972), 1-7, Fig. 4.

11. 129r Kuyruksuz eşeğin kulaklarını kesen köylü (H. 196)
80×115 mm. sayfanın başına doğru (Bute 107r).
12. 133v Şeyh dervişin elini kesilmekten kurtarır (H. 215)
100×67 mm. sayfanın ortasına doğru (Bute 118v).
13. 163v Belh dili konuşan papağanlar (H. 235)
90×80 mm. sayfanın başında (Bute 136r).
14. 182r Yılanı ateşten kurtaran deveci (H. 254)
80×70 mm. sayfanın altında (Bute 148r).
15. 195v Kale muhafızının güvercinleri avlayan kediyi cezalandırması (H. 272)
80×65 mm. sayfanın altında (Bute 160v).
16. 201v Karga ceylanı yer gibi yaparken avcının onu görmesi (H. 243)
95×75 mm. sayfanın başında.
17. 222v İki kuşa saldıran kaplan (H. 303)
50 mm. çapında bir daire (Bute 182r).
18. 226r İki müminin koyunlarıyla birlikte eşkiyalar tarafından soyulması (H. 305)
70×90 mm. sayfanın altında (Bute 185r)
19. 240r Mardazmai çölünde maymun ve ayıların harap olması (H. 320)
100×75 mm. sayfanın ortasında (Bute 198r).
20. 265r Maymunun kaplumbağa ile seyyahati (H. 340)
90×60 mm. sayfanın altında (Bute 219r).
21. 273v Tilkinin eşeği arslana getirmesi (H. 363)
75×70 mm. sayfanın ortasında (Bute 225v).
22. 281r Zahid'in gelinciği öldürmesi (H. 376)
80×69 mm. sayfanın başına doğru (Bute 231v).
23. 288v Kapana tutulmuş kedi ile farenin gelincik tarafından gözetlenmesi (H. 390)
77×74 mm. sayfanın altına doğru (Bute 238v).
24. 293r Köylünün karısının Şehzade tarafından kaçırılması (H. 396 - 400)
85×73 mm. sayfanın başına doğru.
25. 299v Bir çaylağın taşıdığı fare ve kurbağa (H. 404)
40×74 mm. sayfanın altına doğru (Bute 247v).

26. 335v Bağdad padişahının Çinli sevgilisini Dicleye atması (H.458)
95×72 mm. sayfanın altında (Bute 277v).
27. 364r Adamın balçığa saplanmış turna kuşunu yakalaması
(H. 495)
85×90 mm. sayfanın başında (Bute 301r).
28. 369v Avcının acaip balığı hükümdara takdimi (H. 501)
93×93 mm. sayfanın başında (Bute 301r).
29. 396v Yemen hükümdarının yanlışlıkla oduncuyu vurması (H.
534)
97×66 mm. sayfanın altında (Bute 326r).
30. 399r Köle cariyenin boynundaki büyüyü silerken sultanın
onu yakalaması (H. 537)
95×75 mm. sayfanın üstüne doğru.

Bu çalışmamızda Kahire *Hümâyünnâme*'sinin minyatürlerini *Ke-lile Dimne*, *Enver-i Süheylî* ve *Hümâyünnâme* yazmalarının tasvirleri çerçevesi içinde inceleyecek ve devrinin Osmanlı resim üslûbu içindeki yerini belirtmeye çalışacağız.

Kitabın ebadına uygun küçük boy minyatürler ortalama 75×100 mm. büyüklüğündedir, ve çok itinalı yapılmıştır. Minyatürün metinle ilişkisi dikkati çeker. Normal bir dikdörtgen halinde metnin içine yerleştirilen minyatürlerin (92r - res. 4, 195v - res. 10, 299v - res. 18) yanı sıra, çeşitli şekilde yerleştirilen minyatürler görülür. 58v - res. 1, 182r - res. 9, 265r - res. 14, 281r - res. 15, 293r - res.17'deki minyatürler çerçevenin dışına taşarak sayfa kenarını da işgal eder. Son iki minyatürde resim çerçevesi ile birlikte sayfanın kenarına taşmıştır. Bazan da minyatür kademeli bir alana yerleştirilir. Res. 3 (87r), res. 5 (107r), res. 6 (110v), res. 16 (288v), res. 8 (163v), res. 11 (201v), res. 19 (335) de böyle kademeli alanlara yerleştirilmiş minyatürlerin de sayfanın kenarına taşıdığı görülür. Bazan resmin hem alt hem de üst kenarında "U" şeklinde birer çıkıntı bulunup kapalı bir "H" harfi meydana gelir (129r - res. 7). Res. 2'de (6v) arslan ile Şetrebe'nin karşılaşmasını tasvir eden minyatür dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olup bu çerçeve rumî geçmelerle doldurulmuştur. Böylece, daha dekoratif bir sayfa meydana gelmiştir. Bunların yanı sıra, daha değişik minyatür çerçevelerine de rastlanır. Meselâ, 222v (res. 12) de iki kuşa saldıran kaplanı tasvir eden minyatür yuvarlak bir madalyon içinde tasvir edilmiştir. Madalyonun

kavsine uygun olarak tasvir edilen ağaçlar, esas sahnenin etrafını çeviren süsleme şeridi, bu minyatürde bir madeni tabağın veya büyük bir olasılıkla keramik bir tabağın kompozisyonunun kopya edildiği fikrini uyandırmaktadır. Resmin daha ilginç bir yönü de etrafını kuşatan yazı satırlarının düzensizliği ve madalyona bitişmeleri yüzünden minyatürün sayfanın metni yazılmadan önce yapıldığı izlenimini kuvvetlendirmesidir.

Aynı düzensizlik s. 226r de (res. 13) iki müminin koyunlarıyla birlikte eşkıyalar tarafından soyulmasını anlatan hikâyeyi tasvir eden minyatürde de görülür. Resim, iki mümin koyunlarıyla beraber yürürken tepenin arkasından onları gözetleyen eşkıyaları tasvir eder. Tepe ve onun büklümlü zemini metnin içine dalgalı hatlarla sokulmuş olup yazı ile resmi ayıran çerçeve çizgisi ortadan kalkmıştır. Resme tabii bir çerçeve teşkil eden zeminin büklümlerinin yanı sıra düzensiz hatlar halinde yazı satırları yine resmin metnin yazılmasından önce yapıldığı fikrini uyandırır. Metnin içindeki resim ve yazı sıkışıklığı ve yakınlaşmasına karşılık, sayfanın kenarına taşan dört eşkıyanın arkasına gizlendiği tepenin etrafı üç düz kenarlı bir çerçeve ile sayfanın kenar çizgisine birleşmiştir. 396v de (Res. 20) avcının acaip bir balığı hükümdara takdimini gösteren minyatürde de enteresan bir yerleştirme tipi göze çarpar. Hükümdarın içinde bulunduğu kayık ve deniz bir altıgen çerçeve içine alınmıştır. Bu altıgen içiçe girmiş iki altıgen çerçeve ile bir onikigen yapacak şekilde kesilmiştir. Her iki çerçeve altıgeni dekoratif şeritlerle süslüdür ve bunların gerisindeki dikdörtgen alan içiçe geçen şeritler ihtiva etmekte ve üstte de gamalı haç motifi ihtiva eden bir band bulunmaktadır. Altta altıgenin bir ucu bu dikdörtgen çerçeveyi aşar, ve sivri bir uç halinde metne doğru uzanır. Esas figür olan avcı sağda sayfanın kenarına taşmış bir dikdörtgen alan içine alınmıştır. Bu minyatürlerin yerleştiriliş tarzları bize resimle yazı arasında daha yakın bir ilişki bulunduğunu ve pek muhtemel olarak yazmanın önce resimlenip sonra minyatürlendiğini anlatmaktadır. Resim ile metin arasındaki bu ilişki daha önce Mısır'da resimlenen bazı Memlûk yazmalarında da görülmektedir. Memlûk emiri Timur Buga'nın (1467 - 68) mabeyincisi Seyfi 'Alî Bey'in hazinedarı Hoşkadem ibn 'Abdullah için yapılan *Ahmedi'nin Iskender-nâme*'sinin İstanbul Üniversitesi kitaplığında bulunan (T. 6044)

bir nüshasının¹⁰ 16r sayfasında İskender'in çavuşu astırmasını gösteren minyatür (Res. 21) böyle bir durum gösterir. Önce sayfaya resim yapılmış sonra etrafı yazılarla doldurulmuştur. Figürlerin arasındaki ilişki zayıftır. Belki de Osmanlı *Hümâyünnâme'si* bir Memlûk geleneğinden hareket ettiği için kitap önce resimlenmiş sonra da metni yazılmıştır. Hiç değilse, bazı sayfalar bakımından bu böyle olmuştur. Bu tip çeşitli minyatür alanları sayfaların monotonluğunu giderir ve sayfa düzeni bakımından daha süsleyici bir zevk göze çarpar.

Bu küçük ebattaki minyatürler son derece itinalı ve kaliteli bir üslûp gösterir. Sayfa düzeninde görülen süsleme zevki minyatürlerin işlenişinde de kendini gösterir. Eserin birinci sınıf bir minyatür ustasının elinden çıktığı anlaşılır. Elimizde bulunan resimli *Hümâyünnâme*'ler çok sayılı olduğundan bu eserin tam bir benzeri bulunan diğer bir *Hümâyünnâme* yazması elde bulunmamaktadır. Fakat bazı sahnelerin benzerlerini *Hümâyünnâme*, *Enver-i Süheylî*, ve *Kelîle ve Dimne* çerçevesi içinde bulmak mümkündür. Eserin hiç değilse bir minyatürünün çok yakın bir benzeri Boston Müzesindeki birkaç *Hümâyünnâme* sayfasından birinde bulunmaktadır. Kahire yazmasının 110v sayfasında (Res. 6) tasvir edilen kaplumbağayı taşıyan iki kaz hikâyesi Boston Müzesindeki bir yaprakta hemen aynen tasvir edilmiştir¹¹. Orijinali *Kelîle ve Dimne*'de bulunan bu hikâyeye göre iki kaz sazlık bir gölde yaşıyor ve burada bulunan bir kaplumbağa ile ahbaplık ediyorlardı. Bir müddet sonra göldeki su azalınca, kazlar sulak bir yere gitmek istediler. Bir su yaratığı olan kaplumbağa da onlarla birlikte gitmek istedi. Bunun üzerine kazlar sazdan bir değnek yapıp kaplumbağanın ağızıyla buna yapışmasını ve her kim ne derse kesinlikle konuşmamasını söylediler. Değneğin iki ucunu ağızlarına alarak kaplumbağayı kendileriyle birlikte uçurmaya başladılar. Onları havada gören bazı kişiler "Ne acaip! İki kaz bir kaplumbağayı götürüyor." diye konuşmaya başlayınca, kaplumbağa cevap vermek üzere ağızını açtı ve değnek ağzından çıktığından yere düştü¹². Bu çok eski bir hikâye olup ilk

¹⁰ I. Stchoukine-F. E. Karatay, *Les Manuscrits orientaux illustrés de la Bibliothèque de L'Université d'Istanbul*, Paris, 1933, 50-51.

¹¹ A. K. Coomaraswamy *Les Miniatures orientales...*, pl. LXIV 103a.

¹² *Hulasa-i Hümayunname*, Ahmed Mithat Efendi edisyonu, İstanbul, 1304, s. 163.

tasvirleri Hindistan'daki Gupta devrine kadar gider ve Avrupa'da Bayeux halısında bile tasvir edilmiştir¹³.

Kahire yazmasında bu hikâye bütün ayrıntıları ile gösterilmiştir. Minyatürün üst kısmında bulutların arasında gagalarında değneği taşıyan iki kaz ve dayanamayıp konuştuğu için değnekten baş aşağıya düşen kaplumbağa görülür. Resim, böylece, hikâyenin en can alıcı ânını, kaplumbağanın düşmesini tasvir eder. Altta ise, bir şehir veya köy manzarası bulunur. İnce, uzun, dik çatılı binaların ve kulelerin arasında başları göğe çevrilmiş, ellerini havaya kaldırmış şahıslar hayretle kaplumbağa ile kazları seyretmektedir. Sahnenin bu kadarının hikâyeyi anlatmaya yetmesine rağmen, evlerin altında kalan sahaya bir pastoral sahne eklenmiştir. Solda bir çiftçi çiftini sürmekte ve başını arkaya, göğe doğru çevirerek, hayretle kaplumbağanın düşmesini seyretmektedir. Sağda ise otlayan hayvanlar sahneye bir janr havası katmaktadır. Boston sayfası şaşılacak derecede Kahire minyatürüne benzemektedir. Ancak alttaki tarla sürme motifi resimden çıkarılmış veya sonradan kesilmiştir. Fakat üstte binaların arasında olayı seyreden şahıslar aynı espri ve kalıbı gösterirler. Solda üstüste tasvir edilmiş iki uzunlamasına bazilikal bina ve poligon kule arasında kalan kısımda üç sarıklı şahıs daha kısa boylu tasvir edilmiştir. Poligon kule ile diğer bazilikal yapı arasına sıkışmış şahıslar da aynen tekrar edilmiştir. Bu grup da üç şahıstan ibarettir. Öndeki kısa boylu figür bir çocuk tasviri olup her iki minyatürde de aynı kalıba göre yapılmıştır. Sol kolunu yukarıya kaldırmış kaplumbağaya işaret eder. Sağdaki figür grubuna gelince, en sağdaki iki figür aynen tekrar edilmiştir. Sadece gerideki figürün şapkası Boston yazmasında daha sivri, konik bir şekil almıştır. Uzunlamasına yapının gerisinde iki eli havaya kalkmış figür de aynen görülür. Kahire yazmasında bu gruba ilâve olarak tepe ile bina arasına sıkışmış figür ise belki de çerçeve ile kesilmiş olduğundan ancak üstteki kısım muhafaza edilmiştir. Birbirleri arasında bu derece yakın kalıp benzerlikleri olan bu iki minyatürde en belli başlı fark ana temde görülür. Kahire minyatürü kaplumbağanın konuştuktan sonra tepe taklak düşmesini tasvir ederken, Boston minyatüründe kaplumbağa henüz kendisinin feci akibetine sebep olacak

¹³ A. M. Coomaraswamy, "Miniatures from Turkish and Persian Book of Fables"...

sözleri söylememiş, değneğe tutunup uçtuğu anda tasvir edilmiştir. Böylece, hikâyenin iki farklı ânı birbirine çok benzer kalıplarla tasvir edilmiştir. Boston'daki minyatürlü sayfaların da bir *Hümâyünnâme*'ye ait oldukları açıktır. Fakat iki grup arasında tek ortak sahne bu kaplumbağa hikâyesinde görülür. Figürlerin tiplerindeki, pozlarındaki benzerlikler, mimarî ve kompozisyon benzerlikleri her iki eserin de belki aynı usta ve atölye elinden çıktığını ima etmektedir. Kahire minyatürünün daha itinalı oluşu ve kalıplardaki rahatlık Boston yazmasının Kahire yazmasını taklit ettiği intibahı uyandırmaktadır fakat kesin bir yargıya varabilmek için Boston minyatürünün geldiği yazmanın bulunması ve iki yazma arasında daha başka ortak tarafların meydana çıkarılması gerekir.

Aynı hikâye British Museum'da bulunan (Add. 15153) 1589 tarihli diğer bir *Hümâyünnâme* yazmasında da görülür¹⁴. Burada minyatür Kahire ve Boston *Hümâyünnâme*'lerinin aksine, hikâyeyi başka bir kaynağa göre tasvir eder. Şehir manzarası resimden tamamen çıkarılmıştır. Üstte altın yıldız bir gök yüzünde tam minyatürün orta ekseninde tepenin sivri ucuyla belirtilen bir yerde iki kazın taşıdığı değneğin üstünde profilden görünen oturmuş bir kaplumbağa yer alır. Altta ise, ön planda sıralanmış altı şahıs ellerini ve başlarını havaya kaldırmış hayretlerini ifade ederler.

Bombay'da Prince Wales koleksiyonunda bulunan 1495 tarihli Osmanlı *Kelile ve Dimne*'sinde ise, bu hikâye daha da farklı tasvir edilmiştir¹⁵. Ortada bir çıkıntı yapan kademeli minyatür sahasının tam ortasında ana motif, kazların taşıdığı değneğe asılı kaplumbağa gösterilmiştir. Aşağıda sembolik bir manzara içinde uzanmış, oturmuş, çömelmiş ve ayakta duran dört şahıs çeşitli el hareketleriyle olay karşısındaki hayretlerini belirtir ve ana motife dik-kati çekerler.

Bu iki farklı tasvir tarzının gerisindeki geleneği anlamak için onbeşinci yüzyılda resimlenmiş *Kelile ve Dimne*'lerde aynı olayı tasvir eden minyatürleri incelemek gerekir. Hikâyenin en sade tasvir-

¹⁴ G. K. Meredith-Owens *Turkish Miniatures...*, 27-28, pl. V; Bu yazmanın minyatürleri gösterdikleri üslup özellikleri bakımından Mehmet III devrinde (1595-1603) büyük bir olasılıkla taşrada gelişen bir resim okulunu yansıtır. Bak: F. Çağman-N. Atasoy, *Turkish Miniature Painting*, İstanbul, 1974, 58-63.

¹⁵ M. Meredith-Owens, "A Persian Manuscript of the Reign of Bayazıt II..." ... Fig. 30.

lerinden biri Topkapı Müzesinde bulunan 1417 tarihli (Revan 1023) *Kelile ve Dimne*'nin¹⁶ 6or sayfasında görülür. Burada altın yaldız bir gökyüzünde sadece iki kazın taşıdığı değneğe asılı kaplumbağa tasvir edilmiştir. Seyirciler resimde yoktur. Fakat biraz daha geç bir devirde Bay Sungür devrinde Herat'ta yapılmış *Kelile ve Dimne*'lerde seyirciler de sahneye katılmıştır. Yine Topkapı Müzesinde bulunan 1429 tarihli *Kelile ve Dimne*'nin (Revan 1022)¹⁷ 45r sayfasındaki (res. 23) minyatürde olay sağlı sollu gösterilmiştir. Sağda altın gök yüzünde iki kazın taşıdığı değneğe asılı kaplumbağa ve altta nehir kenarındaki bir manzara görülür. Sağda üç sıra halinde toplu bir grup teşkil eden şahıslar olayı seyredeler. Bundan biraz sonra aynı atölyede resimlenen yine Topkapı Müzesindeki Hazine 362 no. lu *Kelile ve Dimne*'de¹⁸ bu hikâye bu defa başka kalıpla işlenmiştir (5or)¹⁹. Minyatürde bir manzara içinde büyüklü küçüklü bazı şahıslar başlarını göğe kaldırmış hayretle olayı seyredeler. Ana motif kazlar ve değneğe asılı kaplumbağa minyatürün dışında sayfanın sol kenarında gayet küçük bir motif halinde gösterilmiştir. Bu minyatürün hemen hemen bir kopyası da Tehran'da Gülistan Sarayı Müzesinde bulunan *Kelile ve Dimne*'de yer alır²⁰. Seyirci figürleri çok az farklarla tekrar edilir. Fakat ana motif bu sefer sayfanın sağ kenarına alınmıştır. Biri diğerini taklit eden bu iki *Kelile ve Dimne* yazmasında ana temin minyatürden çıkıp sayfa kenarını işgal etmesine ve böylece ikinci planda gösterilmesine rağmen, şehir sahnesi henüz minyatüre girmemiştir. Paris'te Millî Kitaplıkta bulunan bir diğer *Kelile ve Dimne* yazmasında da kaplumbağayı taşıyan kazlar resmin sol köşesini işgal eder ve sağda iki kişi olayı

¹⁶ F. E. Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmaları Kataloğu*, İstanbul, 1961, No. 865, s. 301. S. Walzer, "The Topkapı Saray Manuscript of the Persian kalila wa Dimna 'cdlated 1413.'" *Paintings from Islamic Lands*, (Oxford, 1969), 48-84, Fig. 23.

¹⁷ A. E., No. 864, s. 301; B. W. Robinson, "Prince Baysunghur and the Fables of Bidpai", *Oriental Art*, XVI, No. 2 (Summer 1970), 1-10.

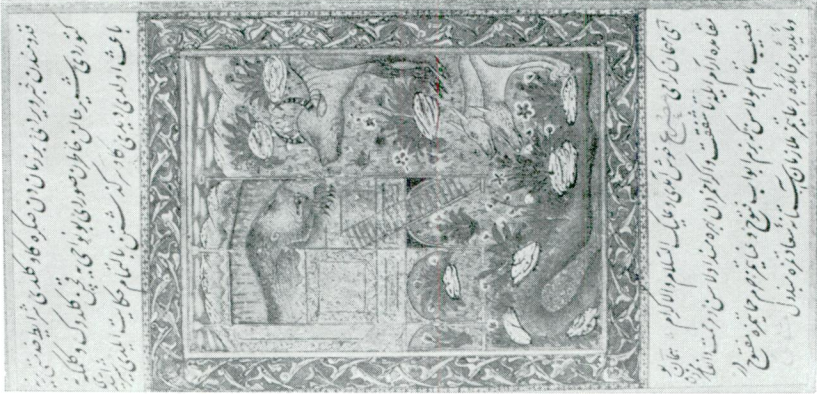
¹⁸ F. E. Karatay, *Y. Z. E.*, No. 867, s. 302.

¹⁹ B. W. Robinson, *Y. Z. E.*, Fig. 11; Öğrencilerimden Mustafa Süner Topkapı Sarayındaki Bay Sungur devri Kelile Dimne'lerini incelediği l'sans tezinde bu yazmanın minyatürlerinin yapıştırma olduğunu göstermiştir.

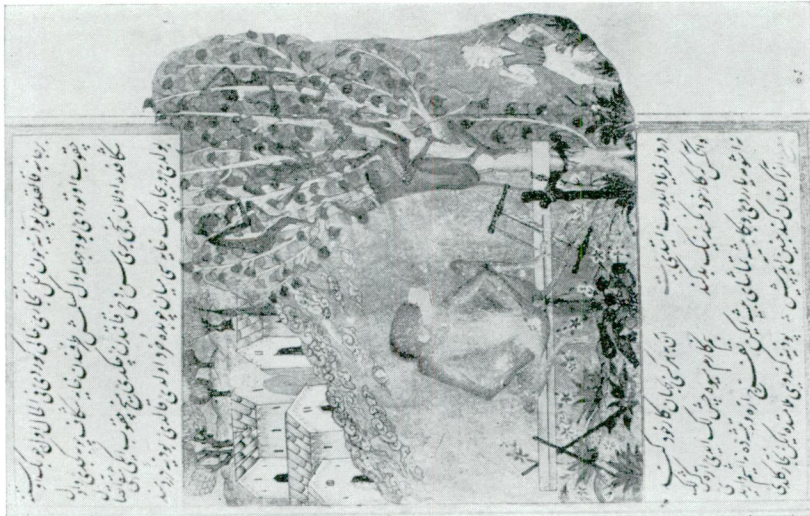
²⁰ B. W. Robinson, "The Tehran Manuscript of Kalila wa Dimna. -A Reconsideration," *Oriental Art*, No. 4 (1958), 108-115, bil. 5, Fig. 5.

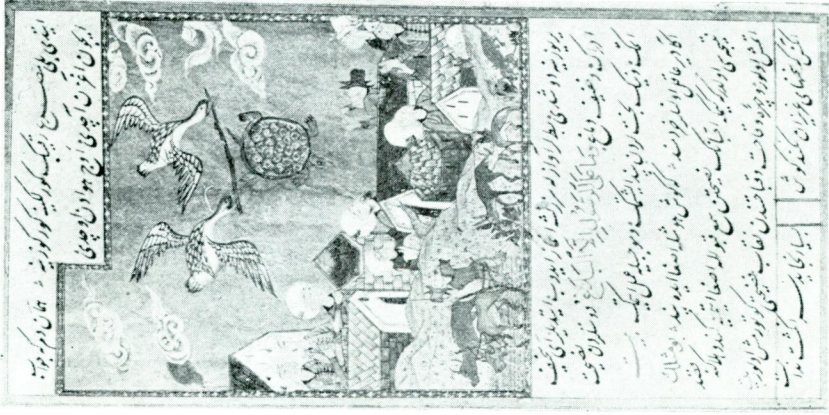
Res. 3 — Humayunnâme (Hazine 359) 87r Arslanın kuyuya düşmesi

Res. 2 — Humayunnâme (Hazine 359) 69v Arslan ve Şetrebe

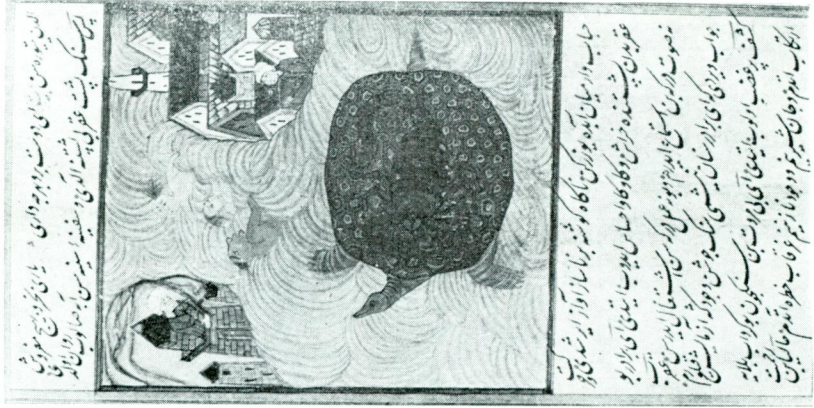
Res. 1 — Humayunnâme (Hazine 359) 58v Maymun ve marangoz

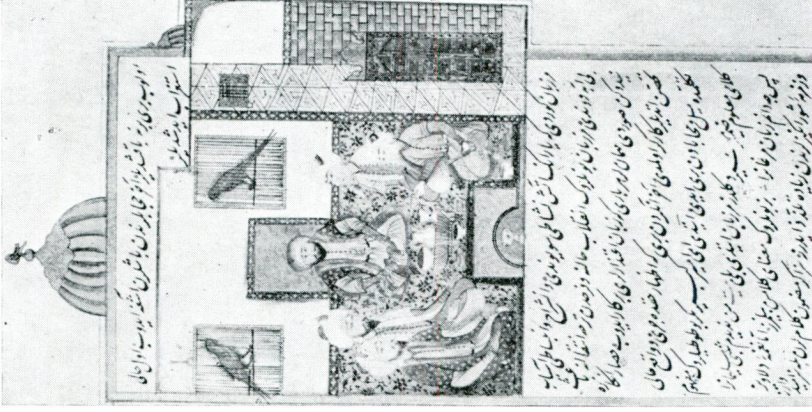
Res. 6 — Humayunnâme (Hazine 359)
110v Kaplumbağayı taşıyan kazlar

Res. 5 — Humayunnâme (Hazine 359)
107r Deveyi parçalayan kurt,
çakal, karga ve arslan

Res. 4 — Humayunnâme (Hazine 359)
92r Kaplumbağanın sırtında suyu
geçen yengç

Res. 8 — Humâyünnâme (Hazine 359) 169v Belh dilini konuşan papağanlar

Res. 7 — Humâyünnâme (Hazine 359) 129r Eşğin kulaklarını kesen köylü

کوهشرب سیدی بوکده باره بخره نصیر او که بود جاسات کجانی خفته
 بیکه داشت گوید که بر اثر از تو که در کوه کاستنت داره من کوه
 نصیر وضعه بکج بکج میزور از تندی بوختی جوشی بودا بلیه بیان صل
 و بود عوی بان حیاتله ثبات آسان از او تا کس اگر کجا ترنگه
 شده فرشته جان رو با که تندی او که قضیه علم العین مازود
 رای عین الیوشا بدقی که سیر که بوختد و الخف بلیه سلسل و وضع
 اهل بود او دره فضیل ازین تین عوی نطقه بوخته تا کون موثرد
 نوزان جوی مادی کلوم او ایا بوسف در اولوب تورب کیت

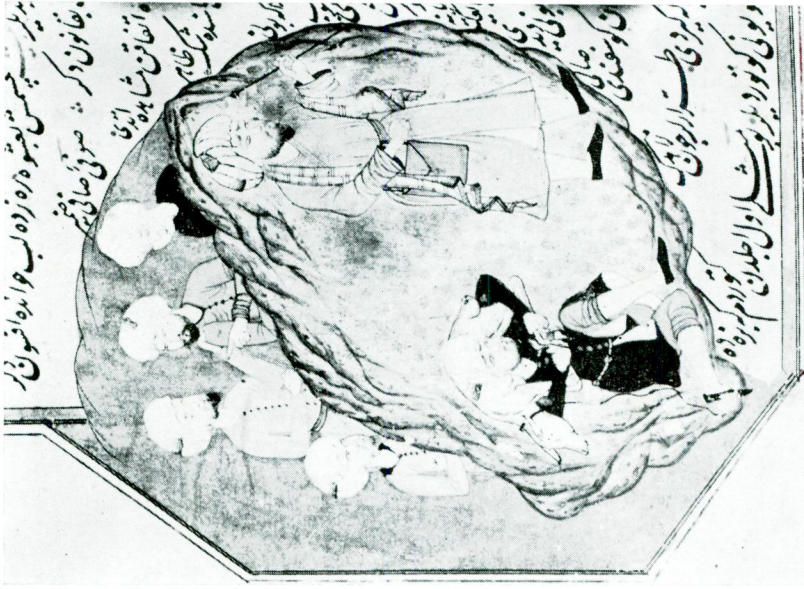
Res. 9 - Humâyünnâme (Hazine 359) 182r
Yılanı ateşten kurtaran deveci

ایتمی اتفاق مسافعی او بو صفدان او را کور که سن او خانه اولانی
 پو سن بیزدن یازب شرب خاشاکه پر اولوب کورتون بیزبسه بولر
 کبوتر که مغز سوزان کلم ترزون و غنق شمشک می عطارد و شمشک سندان
 آلی تلوب خار و چون کشتن حیاطان کلم بنایتیست و در ای و آن ماسی که
 بر یک صافی اولان یک کلاه می که او انوار می بینی نالی خان کتوبلیه
 کتوب لب می نشانی که س ناول بر چه پراب سیدی او اول شنگه کیمانی اول
 کوهتر که صمدی الا در بونی فانات کبوتر کبوتر کبوتر شمشک سندان
 کوهتر که صمدی الا در بونی فانات کبوتر کبوتر کبوتر شمشک سندان
 کوهتر که صمدی الا در بونی فانات کبوتر کبوتر کبوتر شمشک سندان
 کوهتر که صمدی الا در بونی فانات کبوتر کبوتر کبوتر شمشک سندان

Res. 10 - Humâyünnâme (Hazine 359)
193v Kale mthafızının kediyi
cezalandırması

صیار چون آسوی بست او چون و قضیه تکدی و اون بی باغ اولوب
 اقدن بیل اولوب توره سنه کلدی شکست سیتی کوردی توردی
 کسکش کورب بر جایی که اعراقی ارادی نام نشان بو کوردی بزی
 اکه علیا تندی ازین بزنکند کند و تندی حالات بحیثیت شاه
 ادم که تکی بر آرا کاور قیو در حال غیر معایه تعلیم کوردی کسکش
 بیز اول آور بندن کسکه عدله کندی بیار حضرتزه کورسک اذاع
 اولوب دست چینی و تورده می کوب شکله پشت قاتین و کله
 بجمی بو شکله تکی آیدنی اولار کین ذوق ذوق و دست اولوب
 اکه غالب اولوب تینی ناب او تقام برمی بار کجایه غول کوزلار
 لایم اولوب که بو صفدان کیدر او سن عدله بو شکله در کسکه سندان

Res. 11 - Humâyünnâme (Hazine 359) 201v
Karga ile ceylanın avcılı aldatması

Res. 13 — Humâyünnâme (Hazine 359) 226r
İki müminin eşkiyalar tarafından soyulması

Res. 12 — Humâyünnâme (Hazine 359) 222v
Kuşlara saldırın kaplan

Res. 16 — Humayunnâme (Hazine 359) 288v Mahpus kedi ve fare

Res. 15 — Humayunnâme (Hazine 359) 281r Zahitni gelinciği öldürmesi

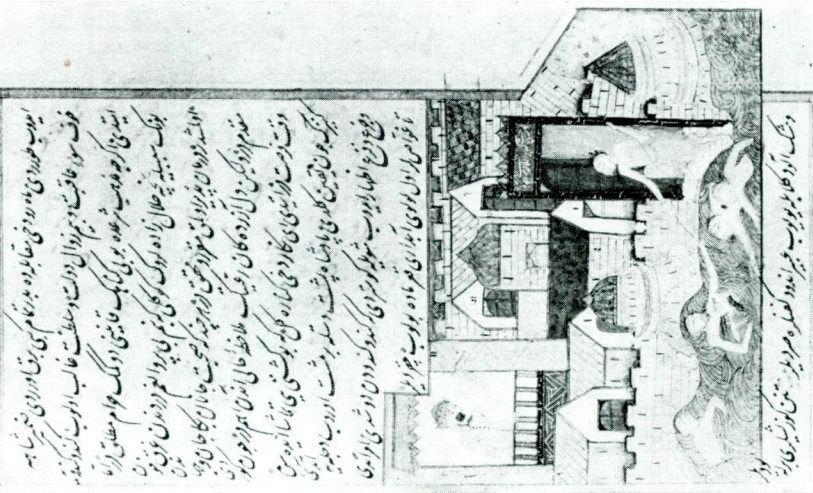
Res. 14 — Humayunnâme (Hazine 359) 265r Maymun ile kaplumbağın seyyahatı

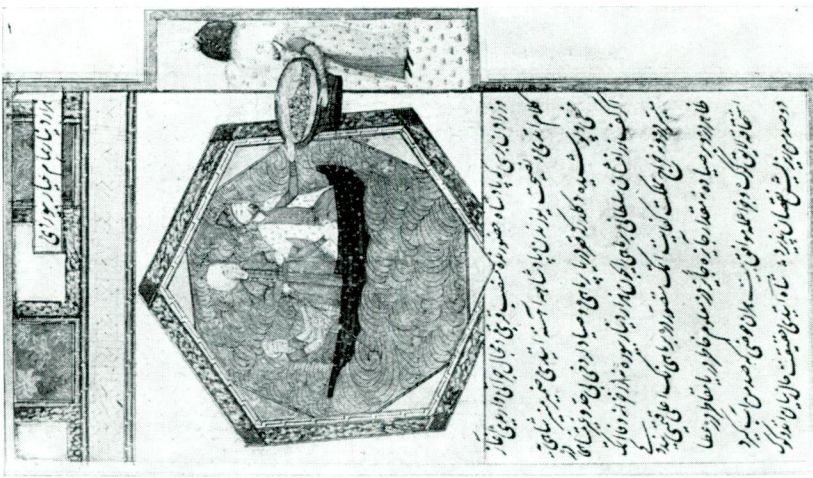
Res. 17 — Humāyūnnāme (Hazine 359)
293r Köylünün karısının şezade
tarafından kaçırılması

Res. 18 — Humāyūnnāme (Hazine 359)
299v Çaylağın taşıdığı fare ve kurbaga

Res. 19 — Humâünâmâ (Hazine 359) 335v
 Bağdat hükümdarının gözdesini Dicle'ye
 atturması

Res. 20 — Humâünâmâ (Hazine 359) 369r
 Acaip balığın hükümdara takdimi

Res. 21 — Ahmedî'nin İskendernâme'si, Üniversite Kitaplığı (T. 6044) 16r
İskender'in çavuşu astırması

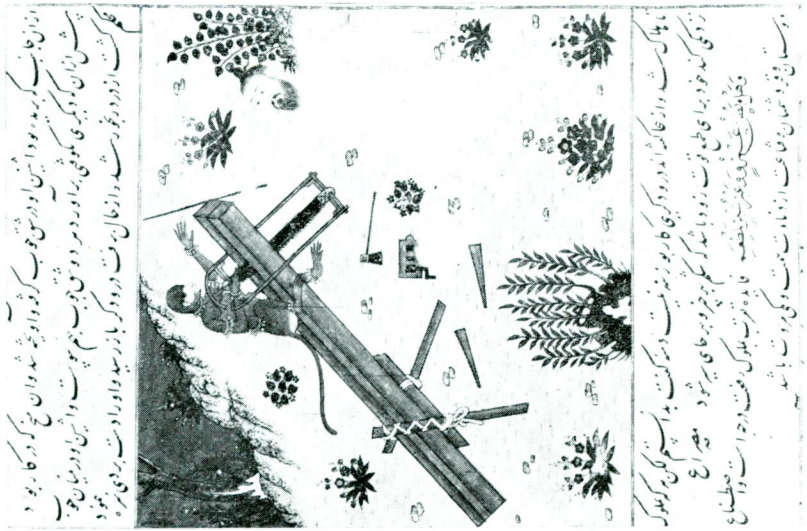
Res. 22 — Aynı eser, s. 20v Darab'ın padişahlığı

Res. 23 — Kelile ve Dimne (Topkapı Müzesi, Revan 1022) 45r
Kazların taşıdığı kaplumbağa

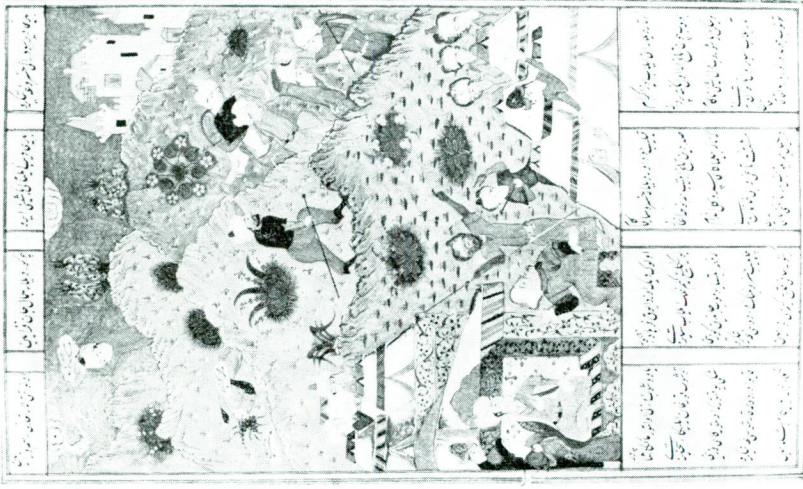
Res. 24 — Aynı eser, 44r Deveyi parçalayan
kurt, çakal, karga ve arslan

Res. 25 — Aynı eser, 25r Maymun ve marangoz

Res. 26 — Aynı eser, 91v Maymun ile kaplumbağa

Res. 28 — 'Ali Şîr Nevâ'î'nin Hamse'si
(Topkapı Müzesi, Hazine 802) 99r
Bir kamp sahnesi

Res. 27 — Enver-i Suheyfî,
(Topkapı Müzesi Hazine 361) 233v
Köylünün karısının Şehzade tarafından kaçırlması

hayretle seyrederek²¹. Bütün bu onbeşinci yüzyıl minyatürlerinde şehir tasvirleri görülmez. Hepsî İran'da yapılmış olan bu minyatürler sadece seyircilerle ana motifi göstermekle yetinir. British Museum'daki *Hümâyünnâme* bu bakımdan onbeşinci yüzyıl Muzafferî, Timurlu, ve Türkmen örneklerine yakındır ve muhtemelen İran'da yapılmış *Kelîle ve Dimne*'lerden modelini alır. Kahire ve Boston yazmalarındaki şehir manzaralı tipi onbeşinci yüzyıl tasvirlerinde bulamıyoruz.

Onaltıncı yüzyıl sonundan gelen bir *Enver-i Süheylî* yazması İran'da da şehir manzaralı tasvirlerin yapıldığını göstermektedir. Lord Bute koleksiyonunda bulunan 1593 tarihli ve Sadıkî Bey²² adlı bir nakkaşın elinden çıkan bu *Enver-i Süheylî* aynı hikâyeyi benzer şekilde tasvir eder²³. Eser Kahire yazmasından aşağı yukarı yirmi beş yıl sonra yapılmakla beraber, sahneyi ele alıştaki espri aynıdır. Ana motif olan kaplumbağayı taşıyan kazlar yukarda sayfanın üst sağ kenarında ufaklık bir yer kaplar. Buna karşılık, resmin büyük bir kısmını kubbeli yapılarla doldurulmuş bir tepelik manzara işgal eder. Kahire yazmasında olduğu gibi binaların arasına sıkışmış insan figürleri, kadın ve erkekler hayretle olayı seyretmektedir. Bir kubbenin üstünde oturan ve kaplumbağaya işaret eden bir çocuk, önde eli kürekli bir adamla beyaz sakallı bir ihtiyar, bunların gerisinde otlayan bir eşekle yem yiyen tavuk, horoz ve civcivler bir kasabanın günlük hayatını aksettirirler. Sanatçı Beydaba ve Kâşiff'nin hikâyesini yerli bir dekor, bir günlük hayat yaşantısı içinde göstererek ona daha yeni bir muhteva katmış ve daha gerçekçi bir karakter kazandırmıştır. Kahire, Boston ve Bute minyatürleri, sonuncusu farklı bir kalıptan hareket etmekle beraber, hepsi onaltıncı yüzyıl eserleri olması bakımından bu devirin yeni bir akımını aksettirirler. Her üçü de hikâyeyi gerçekçi bir şekilde yorumlayan yeni bir anlayışı temsil eder²⁴. Bute yazmasında bir Safavî

²¹ E. Blochet, *Les Enluminures des manuscrits orientaux - turc, arabes, persanes de la Bibliothèque Nationale*, Paris, 1926, 74-75, pl. 22.

²² Sadıkî Bey için bak: *Calligraphers and Painters A. Treatise by Qâdi Ahmad Son of Mir Munshî (Circa A. H. 1015-1606) translated from the Persian by Minorsky*, Washington, D. C., 1959, p. 191.

²³ Bak not 9, Fig. 4.

²⁴ Onaltıncı yüzyıl minyatürlerinde gerçekçilik ve janr sahneleri hakkında yazar bir çalışma hazırlamaktadır.

kasabasını aksettiren minyatür, Kahire yazmasında Osmanlı şehir tasvirlerinin bir modelini gösterir. Figür çalışmaları her iki grupta da farklı olmakla beraber, bu üç minyatür olayı bir жанr havası içinde göstermeleri bakımından onaltıncı yüzyılın ortak bir özelliğini paylaşırlar. British Museum *Hümâyünnâme*'si ise, daha eski bir kalıba göre çalışır ve eski geleneğe bağlı kalır. Bombay yazması hepsinden farklı olup minyatürlerde görülen bazı Türkmen özelliklerine rağmen, burada Osmanlı sanatçısının bazı yeni motifleri denediğini gösterir

Kahire *Hümâyünnâme*'sinin enteresan tasvirlerinden biri de 87r de (Res. 3) arslan ile akıllı tavşanın hikâyesini tasvir eden minyatürde görülür. Dimne'nin anlattığı hikâyeye göre arslanın biri suyu bol bir ülkede yaşıyordu. Diğer hayvanlar arslana her gün yemlik bir hayvan göndermeyi ve böylece rahat yaşamayı teklif ettiler. Arslan da razı oldu. Günün birinde kur'a bir tavşana isabet etti. Tavşan hayvanlara dedi ki: "Size hiç bir zarar getirmeyecek tarzda bana bir kolaylık gösterirseniz, ben sizi bu arslandan kurtarmayı umarım. Beni arslanın yanına kim götürecekse, benim geride kalmamı hoş görsün ve beni zorlamasın". Hayvanlar bunu kabul ettiler. Tavşan arslanın yemek vakti geçtikten sonra gitti ve arslana kendisinin elçi olarak geldiğini ve bir tavşan getirdiğini, fakat yolda bu tavşanın bir arslan tarafından alındığını söyledi. Arslan diğer arslanı bulmak üzere yola çıktı. Tavşan onu bir kuyunun başına götürdü. Arslan kuyuya bakınca içinde kendisinin ve tavşanın aksini gördü ve onları yakalamak için kuyuya atlayarak boğuldu. Böylece, hayvanlar da arslanın zulmünden kurtuldu²⁵.

Resim 3 deki (87r) minyatür bu olayı tasvir eder. Solda bir tepenin önünde bir silindire benzeyen ve aşağı doğru genişleyen kuyuyu görürüz. Bir çember şeklinde gösterilen kuyunun dibinde atlayıp ölen arslan gösterilmiştir. Üstte ise tavşan kuyunun içine düşmüş arslana bakmaktadır. Böylece, resmin sol kısmı hikâyede geçen motiflerle sahneyi canlandırmaktadır. Sağda tepenin gerisindeki düzlükte ise, önde ve sağda çadırlar ve gerilerinden görünen hayvanlar sahneyi zenginleştirir. Hayvanların hikâyede bahsi geçen ve arslana yem olarak gönderilen hayvanları temsil etmesi mümkünse de, öndeki çadırlar hikâyede geçmeyen fakat жанr karakterin-

²⁵ *Hulasa-i Hümayunname*, s. 134.

deki motifleri temsil ederler. Böylece, bundan önceki minyatürde olduğu gibi hikâye günlük hayat çerçevesi içinde ifade edilmiş olur. Bu hikâye de daha önceki devirlerde, özellikle ondördüncü yüzyıl Memlûk *Kelîle ve Dimne*'lerinde çok daha şematik bir şekilde tasvir edilmiştir. Cambridge'de Corpus Christi College, Münih, Paris, Oxford'da Bodleian Library'da bulunan Memlûk yazmalarının hepsinde hikâyenin başka bir ânı, arslanın tavşanla birlikte kuyunun içine bakıp suda kendi hayalini gördüğü an tasvir edilmiştir²⁶. Sadece bunlardan Oxford yazmasında suyun içinde hem arslanın hem de tavşanın hayali görülür²⁷. Aynı modelden hareket edildiği belli olan bu dört sahnede hayvanların pozları şematiktir ve hemen hemen birbirinin aynıdır. O devrin üslûbuna uygun yapılmış manzara unsurları, kaya, bitki ve çiçekler, kuyu hep aynı şematik şekilde gösterilmiştir. Hikâyede zikredilen ana motiflerin dışında sahnede başka bir eleman yer almaz. Yine bir Memlûk ülkesi olan Mısır'da yapılmış Osmanlı Hümâyünnâme'sinde artık bu eski gelenekle bir ilişki görülmez. Bütün dekoratif renk ahengine, canlılığına, çizgi zarafetine rağmen, tavşanın ve arslanın tasvirinde, manzaraya bir janr havası katan ilâve motiflerde devrin tabii olana yönelen gerçeğe anlayışı farkedilir.

299v (res.18) de bir karganın taşıdığı fare ile kurbağayı tasvir eden minyatürde²⁸ aşağıda tasvir edilen şehir motifi ve hayretle onları seyreden şahıslar yine sahneye janr havası katar ve kaplumbağanın taşınması sahnesiyle benzerlik gösterir. Aynı tip şehir tasvirlerini 92r de (Res. 4) kaplumbağanın sırtında suyu geçen akrep tasvirinde de buluruz. Hikâyede bahsedilmemekle beraber²⁹ resmin üst sağ ve sol köşesindeki şehir tasvirleri, binaların ve kuleden olayı seyreden şahıslar ve özellikle suda yüzenler olaya bir janr havası katar.

Hikâye elemanlarına janr karakterindeki motiflerin karışmasıyla sahnenin zenginleşmesi res. 5 de (107r) Şetrebe'nin anlattığı

²⁶ S. Walzer, "The Mamluk Illuminated Manuscripts of *Kalîla wa-Dimna*," *Aus der Welt der islamischen Kunst (Festschrift für Ernst Kühnel)*, Berlin, 1959, 193-206, Figs, 5, 6, 7, 8.

²⁷ A. E., Fig. 6.

²⁸ Sahnenin hikâyesi için bak: *Hulasa-i Humayunname*, s. 404.

²⁹ Hikâyenin teşhisine yardım eden Yavuz Senemoğluna teşekkürü bir borç bilirim.

akılsız deve hikâyesini tasvir eden minyatürde görülür. Bir arslanın bir kurt, bir çakal, bir kargadan ibaret üç arkadaşı varmış. Bir gün oradan geçen bir kervanın bir devesi de onlara katılmış. Arslan bir gün bir fille boğuşup yaralı gelmiş. Çakal ve karga arslanın avlandıkları ile geçindiklerinden aç kalmışlar, hile ile deveyi yemeyi kararlaştırmışlar. Karga bunu arslana söyleyince arslan kızmış, kabul etmemiş fakat üç arkadaş bir hile bulmuşlar. Karga etini arslana teklif etmiş, diğerleri “senin etin yenmez”, demişler. Aynı teklifi çakal yapmış, “senin etin kokar,” demişler. Kurt kendi etini takdim edince, onu da kokar bulmuşlar. Deve çar nâçar kendi etini takdim etmiş ve bunu fırsat bilen hayvanlar hemen onun üstüne çullanıp hayvanı parçalayıp yemişler³⁰.

Resim 5 de bu hikâye yine çok canlı ve hikâyeci bir tarzda resimlenmiştir. Esas olay resmin ön planında ve tam ortada gösterilir. Deve hayvanların ortasında boylu boyunca yere uzanmış olup dört hayvanın her biri bir tarafına saldırır. Arslan boynuna saldırır, çakal karnını deşer, kurt kalçasını parçalar, karga hörgücünü gagalarken tasvir edilmiştir. Sahnenin ilginç tarafı solda ve geride ormanlar kralının boş tahtının bulunması ve tepenin gerisine sağ arka plana geyik ve otlayan kısraklar gibi diğer hayvanların da yerleştirilerek olayın daha tabii bir dekor içinde gösterilmesidir. Böylece, olaya yine bir janr havası katılmış olur. Eğer bu sahne Bombay'da Prince of Wales Müzesinde bulunan ve İstanbul'da yapıldığı kaydı taşıyan 1495 tarihli *Kelile ve Dimne* (No. 5134, fol. 102r) nin aynı konulu minyatürüyle karşılaştırılırsa, fark daha iyi belirir³¹. Bombay yazmasında sadece arslan devenin üstüne çullanmış olup diğer hayvanlar hareketsiz bir halde devenin etrafına dizilmiştir. Bu hareketsizlik sahnede donukluğa sebep olur. Zemini baştan aşağıya kaplayan çiçek motifleri de sahneye dekoratif bir karakter verdiğinden resmin donukluğu artar. Buna karşılık, Kahire minyatüründe yazmadaki bütün minyatürlerin karakterine uygun olarak bir tabiiyet, canlılık ve hikâyenin anlatılışında bir tazelik göze çarpar. Topkapı Müzesindeki 1429 tarihli *Kelile ve Dimne*'nin (Revan 1022)³² 44r sayfasında aynı hikâyeyi tasvir eden

³⁰ *Hulasa-i Hümayunname*, s. 155.

³¹ G. M. Meredith-Owens, .“A Persian Manuscript of the Reign of Bayazıt II...” .., Fig 29.

³² Bak not 17.

minyatürde (Res. 24) olay Bombay yazmasındaki gibi sadece hikâye elemanlarıyla gösterilmiştir. Burada hayvanlarda bir canlılık vardır, fakat Kahire minyatürü kadar canlı değildir ve arka planda başka hayvanlar görünmez. Bu bakımdan Kahire yazmasının kendine has bir karakteri olduğu anlaşılır.

58v deki (Res. 1) minyatür *Kelîle*'nin anlattığı bir hikâyeyi canlandırır. Maymunun biri bir dülgerin bir ağacın üstüne binerek onu kestiğini ve bir arşın kesince içine bir kama soktuğunu görür. Bu manzara hoşuna giderek onu seyre dalar. Dülger bir ara başka bir iş görmek üzere oradan uzaklaşınca maymun da kalkar kendi ağacın üstüne biner; fakat sırtını kamanın bulunduğu yere verir ve yüzünü öbür tarafa çevirir; kuyruğu da açık olan yarığın içine sallanır. Bunun farkında olmayan maymun kamayı çıkarır çıkaramaz, ağacın yarığı kuyruğunun üzerine kapanır, o da duyduğu acıdan bayılacak hale gelir. Bu sırada geri dönen dülger maymunu bu halde görünce, ona dayak atmaya başlar ve maymunun dülgerden yediği dayak, kuyruğunun kısılması yüzünden çektiği acıdan da beter olur³³. Minyatür tam maymunun kuyruğunun kısılp dülgerin de geri döndüğü ânı tasvir eder. Resmin ön planında bir kalas üstüne oturan ve testere ile onu kesen iri bir maymun figürü görülür. Kuyruğu kalasın yarığına girmiş kanamaktadır. Sağda ise dülger geri dönmüş bir eli ağzında hayretle maymunu seyretmektedir. Maymun ile dülgerin arasındaki ağaçta bir kaç tane daha maymun olayı seyrederler ve sahneyi zenginleştirirler. Bunların dışında solda tepenin gerisinden görünen binalar ve ağaçlar yakınlardaki bir kasabaya işaret ederler. Binaların arasındaki figür olayı seyreder. Tepenin hemen önünde bulunan bulutlar hem sathı süsleyici dekoratif motiflerin fonksiyonunu görür, hem de kasabanın uzaklığına işaret eder. Böylece, hikâye motiflerinin dışından resme giren elemanlar sahneyi zenginleştirir ve bir janr havası katar.

Kahire yazmasının bu minyatürü de geleneksel *Kelîle ve Dimne* tasvirlerinden farklıdır. Onbeşinci yüzyılda bu hikâyeyi tasvir eden minyatürler olayı tamamen başka bir şekilde tasvir ederler. Topkapı müzesindeki 1417 tarihli *Kelîle ve Dimne* (Revan 1023)³⁴,

³³ *Hulasa-i Hümayunname*, s. 91.

³⁴ Bak not 16, ve S. Walzer, "The Topkapı Saray Manuscript of the Persian *Kalila wa Dimna* 'dated 1413'," *Paintings from Islamic Lands*, (Oxford, 1969), 48-84, Fig. 18.

Paris Millî Kitaplıktaki bir başka *Kelile ve Dimne* (Biol. Nat. 377)³⁵, yine Topkapı Müzesindeki iki Bay Sungür devri *Kelile ve Dimne*'si, Hazine 362 (30r)³⁶ ve Revan 1022 (25r - res. 25)³⁷ gibi onbeşinci yüzyılın önemli *Kelile ve Dimne* yazmalarında hikâyenin en önemli anı dülgerin maymunu görüp elindeki sopayla onu dövmeye kalkıştığı ân tasvir edilmiş ve bunun dışında hiçbir ilave motif resme girmemiştir. Bu bakımdan Kahire *Hümâyunnâme*'si devrin realizme kaçan eğilimini hikâyeci bir çerçevede içinde gösterir.

Yazmadaki bazı minyatürlerin metin dışı motiflerle zenginleşmesine ve janr karakteri kazanmasına karşılık, bazı sahnelerde hikâyenin sadece ana motifleri kullanılmıştır. 265r de (Res. 14) maymun ile kaplumbağanın hikâyesini resimleyen minyatür bu tiptir. Bidpay'ın anlattığı hikâyeye göre maymunların kralı *Mahir* ihtiyarlayınca genç bir maymun onu tahtından atmıştı. O da denizin kenarında bir incir ağacına sığındı. İncirleri yemeğe başladı. Bir incir suya düştü ve çıkardığı sestten hoşlanan maymun bir inciri yiyip diğerini suya atmaya başladı. Aşağıda suda yaşayan bir kaplumbağa da onun attığı incirleri yiyordu. Böylece, maymun ile kaplumbağa dost oldular. Bir müddet sonra kaplumbağanın karısı bu dostluğun haberini aldı ve kocasını kıskanıp maymundan ayırtmağa karar verdi. Kocasına hasta olduğunu ve iyileşmek için de bir maymunun kalbine ihtiyacı olduğunu söyledi. Kaplumbağa dostu maymunun kalbini almağa karar verdi. Bir gün kaplumbağa onu evine bir ziyafete davet etti. Maymun da onun sırtına binerek ikisi yola koyuldular. Kaplumbağayı üzgün gören maymun sebebini sordu. O da karısının hasta olduğunu ancak bir maymun kalbinin onu iyileştireceğini söyleyince, bundan kuşkulanan maymun, "Neden söylemedin? Ben kalbimi evde bıraktım. Ağaca dönelim de alalım." dedi ve ağaca varınca hemen yukarı atlayıp kaplumbağadan kurtuldu³⁸.

Resimde maymun kaplumbağanın sırtına binmiş suda seyahat ederken görülür. Resim hikâyenin sadece sembolik bir tasvirini verir. Manzara elemanları dışında hiçbir ilâve motif görülmez.

³⁵ S. Walzer, A. E., Fig. 37.

³⁶ Bak not 19, Fig. 4.

³⁷ Bak not 19, Fig. 3.

³⁸ *Hulasa-i Humayunname*, s. 340.

Aynı yüzyılda bu eserden yirmibeş yıl kadar sonra yapılmış olan Bute yazmasında da bu hikâye bazı üslup farklarına rağmen, aynı şekilde tasvir edilmiştir³⁹. Bu hikâye devirler boyunca hiç farklılaşmadan tasvir edilmiş gibi görünür. Paris Millî kitaplıktaki 913 no. lu *Kelile ve Dimne*'de⁴⁰, Topkapı Müzesinde Revan 1023 no. lu *Kelile ve Dimne* (122v)⁴¹ ile Revan 1022 (91v - res. 26) ve Hazine 362 no. lu (107r) *Kelile ve Dimne*'lerde⁴² hikâye aynı ikonografik özelliklerle fakat devrinin üslubuyla tasvir edilmiştir. Resimde maymun kaplumbağanın sırtında seyahat ederken görülür. Fakat bunun dışında Paris Millî Kitaplıkta 377 no. lu *Kelile ve Dimne* de⁴³ görüldüğü gibi seyrek de olsa, maymunu ağaçta sudaki kaplumbağa ile sohbet ederken gösteren minyatürler de vardır. Bu hikâyenin tasvirinde Kahire yazması için önemli olan nokta, her nasılsa nakşın bu geleneksel tasvire hiçbir yenilik katmadan olduğu gibi resme geçirmesidir.

Kahire *Hümâyünnâme*'sinde *Kelile ve Dimne*'lerde pek tasvir edilmeyen fakat *Enver-i Süheylî*'de tasvir edilen bazı hikâyeler de bulunur. Kahire yazmasının 369v (Res. 20) sayfasında avcının hükümdara acaip balığı takdim etmesini gösteren minyatür bu tiptir. Hikâyeye göre bir gün bir avcı kuş avlarken iki softayı tartışırken görür ve onlara susmalarını söyler. Onlar çok ateşli tartışmaktadır ve ancak kendilerine iki kuş verirse ona ne konuştuklarını anlatacaklarını söylerler. Ne erkek ne de kadın olan "Hünsa" yı tartışmaktadırlar. Avcı bundan birşey anlamaz ve eve bir tek kuş götürür. Ertesi gün bir balık tutar ve onu padişaha götürmek ister. Bir kaba su doldurur ve balığı padişaha diri diri götürür. Padişah hayvana meraklıdır ve balıkları için bir havuz yaptırmıştır. Bir de sandalı olup bazan sandalla bu havuzda gezer ve balıklarını seyrederek. Avcının balığına 1000 altın teklif eder fakat veziri bu parayı fazla bulur ve padişahı sözünden döndürmek için avcıya balığın hangi cins olduğunu sorar. Eğer balık dişiyse, biz erkek istiyoruz, erkekse de biz dişi istiyoruz diyecektir. Fakat balıkçı işin farkına varır ve he-

³⁹ Bak not 9, Fig. 8.

⁴⁰ S. Walzer, *T. Z. E.*, Fig. 47.

⁴¹ Bak not 16.

⁴² Her iki minyatürün karşılaştırılması için Bak not 19, Fig. 5 ve 6

⁴³ S. Walzer, *T. Z. E.*, Fig. 37.

men softaların konuştukları aklına gelir “Hünsa” der. Avcının cevabından hoşlanan padişah sözünden dönmez ve 1000 altını verir⁴⁴.

Bu hikâye Bute koleksiyonunda bulunan *Enver-i Süheylî* yazmasında da tasvir edilmiştir⁴⁵. Burada hükümdar bir suyun yani havuzun kenarında oturmuş avcının kendisine getirdiği balığa doğru elini uzatırken tasvir edilmiştir. Gerisinde de vezirleri yer alır. Havuzdaki kayık da bir hikâye elemanı olarak tasvir edilmiştir. *Res. 20* de Kahire yazmasında tamamen başka bir kompozisyon görülür. Geçme şeritlerden dekoratif bir zemin üstüne yerleştirilen içiçe geçmiş altınların içinde bir onikigen saha suyu temsil edecek tarzda spiral dalga motifleriyle doldurulmuştur. Bu madalyonvari çerçeve içinde havuzda kayıkla gezen padişah, veziri ve kayıkçısı ile görülür. Kıyıda duran sarıklı, uzun elbise ve kaftanlı avcı padişaha çanaktaki balığı uzatmaktadır. Gerisindeki tepenin ardından da bir seyirci hayretle olayı seyrederek. Böylece burada hikâye değişik bir tarzda yorumlanmıştır.

335v de (*Res. 19*) yine *Enver-i Süheylî* ile *Hümâyünnâme*’lerde tasvir edilen bir hikâye görülür. Bağdat’ı ziyaret eden Çin padişahı Bağdat padişahına çok güzel bir cariyeye verir. Padişah bu cariyeyi o kadar sever ki bütün devlet işlerini ihmale başlar. Rüyasında ona bir ihtiyar görünür ve bu cariyeden kurtulmasını ihtar eder. Padişah ihtiyarın tekrar tekrar görünüşünü ihtar etmesine rağmen bir türlü cariyeden kurtulamaz. Bir keresinde onun öldürülmesini emreder fakat padişahın kadını ne kadar sevdiğini bilen adamları onu öldürmezler ve ertesi gün padişah yine cariyeyi isteyince kadını geri getirirler. Padişah yine her işi ihmale başlar. Bu sefer artık kendisi bu cariyeden kurtulması gerektiğini anlayarak kadını Dicle nehrine atar⁴⁶.

Bu hikâyeye yine Bute *Enver-i Süheylî*’sinde rastlanır⁴⁷. Minyatürde padişahın sarayı Dicle’nin kenarında bir kule ve fasad halinde gösterilmiştir. Padişah kulede dalgaların ve balıkların arasında çarpınan cariyeye bakarken tasvir edilmiştir. Bunların dışında sudaki yelkenli ve pencereden bakan bir kadın başı sahnedeki diğer

⁴⁴ *Hulasa-i Humayunname*, s. 501.

⁴⁵ Bak not 9, Fig. 11.

⁴⁶ *Hulasa-i Humayunname*, s. 458.

⁴⁷ Bak not 9, Fig. 10.

figürleri teşkil ederler. Kahire yazmasındaki minyatüre gelince, burada bir bina fasadı yerine resmin enini soldan sağa baştan başa kaplayan bir kale tasviri görülür. Suda dalgaların içinde baygın yatan kadının etrafında onu kurtarmaya çalışan dört erkek figürü yer alır. Bunlardan birisi kadını yakalamış, kalenin suya açılan kapısında duran bir adamın kendisine attığı ipi tutup kaleye doğru yüzmektedir. Böylece, Safavî yazmasındaki temsili tasvire karşılık, burada daha ayrıntılı ve hareketli, hikâyeci bir sahne ile karşılaşırız.

Yine *Enver-i Süheylî* ile *Hümâyünnâme* arasındaki ortak sahnelerden biri de bir köylünün genç ve güzel karısının bir şehzade tarafından kaçırılmasını tasvir eden sahnedir. Hikâyeye göre Irak Acem'inde bir köyde zengin bir çiftçi yaşardı. Bunun kendisinden genç ve güzel bir karısı vardı. Adamın işleri bozulmaya başlayınca, çiftçi fakir düştü. Birlikte Bağdat'a iş bulmaya gittiler. Adam kendi ihtiyarlığını ve karısının gençliğini görerek karısının orada da namusa riayet etmesini istedi. Kadın hiç şüphe etmemesini söyledi. Adamın içi rahatladı ve başını karısının dizine koyup uyumaya başladı. Bu ara bir Arap atına binmiş delikanlı çıka geldi. Kadın delikanlının, delikanlı da kadının güzelliğine hayran oldu. Delikanlı o civar padişahının oğluydu. Delikanlı, "A güzel kadın o yanınızdaki gulyabani kimdir?" diye sorunca, kadın o ettiği vaitleri unuttu ve bu miskin kocasını söyledi. Şehzade ona kendisiyle Bağdat'a gelmesini teklif etti. Kadın da kocasının başını dizinden indirip delikanlının atının tergisine bindi. Koca uyanıp karısının uzaklaştığını görünce bağırıp çağırmaya başladı fakat kadın hiç cevap vermeyip Şehzade ile kaçtı⁴⁸.

Kahire *Hümâyünnâme*'sinde 293r de (Res. 17) görülen minyatür kadının Şehzadenin beline sarılıp kaçtığı ve ihtiyar kocanın da uyanıp onu görüp seslendiği anı tasvir eder. Tepenin gerisinden görünen eşek karı kocanın bindiği eşek olup sahneye samimi bir hava katmaktadır. Adamın önünde duran çanak ve kulplu kap da mola verdikleri yerde yemek yediklerini gösterir. Bu hikâyenin diğer bir tasvirini Topkapı Müzesinde bulunan 1520 tarihinde Tebriz'de yapıldığı kaydını taşıyan Hazine 361 no. lu bir *Enver-i Süheylî* yazmasının⁴⁹ 233v sayfasındaki minyatürde buluruz (Res. 27). Bu-

⁴⁸ *Hulasa-i Hümayunname*, s. 396-400.

⁴⁹ F. E. Karatay, *Y. Z. E.*, No. 869, s. 302.

rada Kahire *Hümāyūnnāme*'sinin minyatürüne çok benzer bir tasvir ile karşılaşırız. Minyatürde solda delikanlı ile çiftçinin karısı atın sırtında sağda da uzanmış çiftçi gösterilmiştir. Kahire yazmasına nisbetle olayın biraz daha önceki bir anı gösterilmiştir. Çiftçi uyur pozda uzanmış olup kadın atın tergisine biraz önce sıçramış Şehzade ile konuşmaktadır. Çiftçinin önündeki büyük testi ve çanağın yerini sadece küçük bir ibrik almıştır. Yine Kahire yazmasında tepenin gerisinde görünen olaya bir janr havası katan eşek sahnedeki kaybolmuştur. Kahire *Hümāyūnnāme*'sinin olayı çok canlı anlatmasına karşılık Topkapı *Enver-i Süheylî*'sinde hikâye sembolik ve daha cılız bir tarzda gösterilmiştir.

Kahire yazması bazı bilinen ve çok tasvir edilmiş hikâyeleri de daha değişik tarzda tasvir eder. 163v de (Res. 8) atmaca terbiyecisinin efendisinin karısına iftira etmesini tasvir eden sahne hikâyenin değişik bir anını tasvir eder. Hikâyeye göre bir atmaca terbiyecisi efendisinin güzel karısına aşiktir. Kadın ona yüz verince o da intikam almak için iki papağan alır ve onlara Belh dilinde kadının zina işlediğini söylemelerini öğretir. Bir gün bu eve Belh'ten bazı misafirler gelir ve papağanlar Belh dilinde öğretilenleri söylemeye başlarlar. Misafirler bunu duyunca hiddete kapılır, böyle günah işlenen bir evde kalmak istemezler. Ev sahibi bu işte bir hile olduğunu anlar ve adamı çağırır. Adam atmacası ile gelir. Kadının bu işi yaptığını söylemeye başlayınca atmaca dayanamayıp adamın gözünü oyar⁵⁰.

Ondördüncü yüzyıl Memlûk yazmalarında çok tasvir edilen bu hikâye Münich, Bodleian, Paris ve Cambridge yazmalarında atmacanın terbiyecinin gözünü oyduğu ânı tasvir eder⁵¹. Kahire yazmasında ise çok farklı bir ân, Belh'li ziyaretçilerin ev sahibi ile sofrada oturdukları ve kafeslerindeki iki papağanın konuşmalarını dinledikleri ânı tasvir eder. Olay bir ev içi dekorunda gösterilmiştir ve bir öncekilerin aksine sakin bir sahnedir.

Resim 11 de (201v) Farenin kaplumbağayı kurtarmasını tasvir eden minyatür üslup bakımından tamamen farklı olmakla beraber motif bakımından Bombay *Kelile ve Dimne*'sinde aynı konulu

⁵⁰ *Hulasa-i Hümayunname*, s. 235.

⁵¹ S. Walzer, "The Mamluk Illustrated Manuscripts. . . , Figs. 17, 18, 19, 20.

sahne ile ortak bir tarafı vardır⁵². Minyatür kaplumbağayı tuzaktan kurtarmak için ceylan ve karganın avcının dikkatini çektikleri ve bu arada farenin tuzağı kemirip kaplumbağayı kurtardığı ânı tasvir eder. Kahire minyatüründe sağda ceylanın başına çıkmış karga ve solda elindeki sopayla onlara doğru ilerleyen avcı görülür. En solda, geri planda kaplumbağanın ağlarını kemiren fareyi görürüz. Bombay yazmasındaki minyatür de aynı ânı tasvir etmekle beraber, eserin diğer minyatürlerinde görülen hareketsizlik burada da vardır. Kaplumbağa ve fare motifi sağdadır. Kaplumbağa şeffaf ağacın içinden arkadan görünür, fakat tam üstten, kuş bakışı tasvir edilmiştir. Fare ağın altında hareketsiz görülür. Bunun hemen yanında sola doğru ilerleyen eli sopalı bir avcı yer alır. Solda ceylanın başında karga bulunur. Her iki sahnede de hikâye elemanları farklı olmakla beraber motifler farklı tasvir edilmiştir. Fakat bir ayağını kaldırmış ceylanın duruşu her iki minyatürde de aynıdır. Sadece Bombay yazmasında başını geriye döndürmüş gösterilir. Bu iki motif arasındaki yakınlık her iki yazmanın birbirinden farklı bir anlayışla resimlendirilmekle beraber o devirde bilinen bazı motiflerin ortak bir kaynağa ait olduklarına işaret eder.

Şimdiye kadar gözden geçirdiğimiz örnekler Kahire *Hümâyünnâme*'sinin *Kelile ve Dimne*, *Enver-i Süheylî*, ve *Hümâyünnâme* grubu içindeki farklı yerine işaret eder. Hikâyelerin tasvir tarzları ondört ve onbeşinci yüzyıl geleneklerinden farklıdır. Şematik ve sade olmalarına rağmen daha canlı bir anlatış gücü ve janr motiflerinin çoğalmasıyla da hikâyelere daha tabii bir muhit temin edilmiştir. Olaylar bir günlük hayat çerçevesi içinde geçiyormuş gibi gösterilir. Hikâye tasvirleri temsili karakterlerinden sıyrılmaya başlarlar. Böylece, eserin minyatürleri onaltıncı yüzyılda değişen bir zevki, gerçekçiliğe ve gündelik hayata yaklaşmaya işaret eder. Bütün bu özellikler bakımından Kahire yazması bu hayvan masalları grubunda tek başına bir yer işgal eder. Ancak Boston Müzesinde bulunan dağınık yapraklardan kazların uçurduğu kaplumbağa hikâyesi kalıp bakımından Kahire yazmasına çok benzemektedir. Bu benzerlik Kahire yazmasının nakkaşı ve atölyesinin elinden başka yazmalar da çıktığını akla getirmektedir. Bu belki de Osmanlı devrinde Kahire'de faaliyette bulunan bir nakkaş veya nakkaşlar grubunun

⁵² G. M. Meredith-Owens, *Y. Z. E.*, Fig. 34.

atölyesiydi. Ancak Kahire'de bir Osmanlı paşası için resimlenen bu eserin minyatürlerinin değerini tesbit edebilmek için *Kelile ve Dimne*, *Enver-i Süheylî ve Hümâyünnâme* geleneğinin yanı sıra, bu eserin Osmanlı resim üslûbunun içinde yeri ve onunla ilişkileri de araştırılmalı ve tesbit edilmelidir. Bunun için de minyatürlerdeki insan ve hayvan tasvirleri, manzara ve dekor üslûbu, hikâyelerin resim düzeni yani sahnelerin kompozisyonları da incelenmelidir.

Kahire *Hümâyünnâme*'sinin minyatürlerinde görülen ince ve zarif insan figürlerinde başlıca üç tip göze çarpar. 87r (Res. 3), 110v (Res. 6), 299v (Res. 18), 369v (Res. 20) gibi sayfalarda görülen sakalsız genç insan figürleri ovalimsi dolgun yuvarlak çehreli, badem gözlü, yay kaşlı, ince boyunlu bir tip gösterir. Bu figürlerin kolları gayet ince ve zarif olup gövde kısmı *resim 3* de görüldüğü gibi ince ve âdeta bir yay gibi elastikidir. Bu tip figürlerin en yakın benzerleri onaltıncı yüzyıl başında Şiraz'da faaliyette bulunan bir atölyenin eserlerinde görülür⁵³. Yalnız Şiraz minyatürlerindeki figürlerin suratları yusuvarlak oldukları halde, *Hümâyünnâme*'lerdeki ovalimsidir. İran'da Türkmen üslûbundan gelişen bu üslûp Osmanlı başkentinde onbeşinci yüzyıl sonundan itibaren kullanılmıştı. Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan Hazine 802 no. lu ve 937 H./1530 - 31 M. tarihli 'Alî Şîr Nevâ'î'nin *Hamse*'sindeki minyatürlerde bu tip figürler görülür (Res. 28)⁵⁴. Hazine 1517 no. lu ve 965 H./1558 M. tarihli *Süleymännâme*'nin⁵⁵ 321v sayfasındaki figürlerle Hazine 799 no. lu ve 903 H./1498 tarihli Dihlevî'nin *Hamse*'sinin 172r, 175v, 179r, 182r sayfalarındaki Osmanlı minyatürlerinde görülen figürler⁵⁶ bu tipe benzemekle beraber, bu son yazmadakilerde biraz tıknazlık ve gözlerde çekiklik farkedilir. Osmanlı

⁵³ Bu grup yazma için bak: G. İnal, "Şah İsmâ'il Devrinden bir Şehname ve Sonraki Etkileri", (A Manuscript of the Shâhnâmeh from the period of Shâh İsmâ'il and Its Influences on the Later Shâhnâmeh Illustrations," *Sanat Tarihi Yıllığı (Kunsthistorische Forschungen)* V (1973), 498-545, Figs. 1-2, s. 1-2, not. 5.

⁵⁴ F. E. Karatay *Türkçe Yazmalar Kataloğu* . . . , No. 2299, s. 106; I. Stchoukine, *Y. Z. E.*, 52-54, pls. X-XI; F. Çağman-N. Atasoy, *Y. Z. E.*, Pl. 3.

⁵⁵ *Süleymanname* için bak: Karatay, *Y. Z. E.*, No. 160. s. 60-61; N. Atasoy, "1558 Tarihli Süleymanname ve Macar Nakkaş Pervane," *Sanat Tarihi Yıllığı III* (1970), 167-196; Z. Akalay, "Tarihî konularda Türk Minyatürleri," *A. E.*, 151-166; I. Stchoukine, *Y. Z. E.*, 59-60, pls. XIX-XXIII.

⁵⁶ F. E. Karatay, *Farsça Yazmalar Kataloğu* . . . , No. 595, s. 204; I. Stchoukine, *Y. Z. E.*, s. 47, pl. IV.

yazmaları arasında figür bakımından Kahire yazmasına en çok andıran eser British Museum'daki *Nusretnâme*'dir (Add. 22011) ⁵⁷. Özellikle bu yazmanın 198v sayfasında Lala Mustafa Paşa'nın Kars kalesinin tamirini gösteren minyatürde ⁵⁸ görülen ovalimsi yuvarlak yüzlü genç tipleri Kahire yazmasının 110v (Res. 6) ve 87r (Res. 3) gibi sayfalarındaki minyatürlerdeki tiplere benzer. Sarıkların başın etrafını bir hilal gibi sarması da bu benzerliği kuvvetlendirir. Vücutlardaki kıvraklık, kol ve bacakların inceliği, narinliği, ön ve arkası yırtmaçlı sivri uçlu şapkalar ve kıyafetler de benzer.

Bu ablak yüzlü genç tasvirlerin yanı sıra, Kahire yazmasında geniş yüzlü, ince sivri sakallı ve yay kaşlı tiplerle (129r - Res. 7, 163v - Res. 8, 195v - Res. 10, 226r - Res. 13, 281r - Res. 15) yine aynı tipte fakat çatık kaşlı tiplere de (201v - Res. 11, 293r - Res. 17, 369v - Res. 20) rastlanır.

Hikâyeler çoğunlukla açık havada cereyan ederler. Manzara- ların esas elemanları İslâm minyatürlerinde genellikle her zaman rastlanan üstü irili ufaklı bitki ve çiçeklerle kaplı rengârenk tepeler ve bazan da bunun orasını burasını süsleyen ağaç motifleridir. 69v (Res. 2), 87r (Res. 3), 107r (Res. 5), 182r (Res. 9), 201v (Res. 11), 288v (Res. 16), 293r (Res. 17) de görülen bu manzaralarda şematik tepelerin yerini büklüm büklüm kıvrımlı hacımlı tepeler alır. Bitki ve çiçeklerin dizilişi çok itinalı ve zariftir. Ağaçlar belli bir tip gösterirler. Gövdeden ayrılan dalların ucunda sivri yapraklardan meydana gelen kozalağa benzer kümeler enginarı andırır. Bu tip ağaçların en yakın benzerlerini yine Hazine 799 no. lu Dihlevî'nin *Hamse*'sinin minyatürlerinde buluruz ⁵⁹. Bundan başka E. Hazine 1512 no. lu ve 921 H./1515 M. tarihli 'Aттâr'ın *Manţık el-Ṭayr* adlı eserinde ⁶⁰ ve *Süleymännâme*'de (fol. 98r) ⁶¹ bu tip manzara tasvirlerine rastlanır. Çiçeklerin dizilişindeki zarafet ve intizam da

⁵⁷ G. M. Meredith-Owens, *Turkish Miniatures...*, p. 27. Bu yazmada birçok minyatürlerin üzerinden gidilmesine rağmen Kahire yazması ile bazı benzerlikler görülür.

⁵⁸ A. E., pl. XVI.

⁵⁹ I. Stchoukine, *Y. Z. E.*, pl. IV, soldaki, resim F. Çağman-N. Atasoy, *Y. Z. E.*, pl. 2.

⁶⁰ F. E. Karatay, *Y. Z. E.*, No. 497, s. 174-175; I. Srchoukine, *Y. Z. E.*, p. 50. pl. V.

⁶¹ *Süleymannâme* için bak not 54.

Memlûk devrinde Mısır'da yazılmış olan Ahmedî'nin *İskendernâme*'sine benzer (Res. 22). Bu bakımlardan Kahire *Hümâyünnâme*'si erken Osmanlı üslûbunun etkisinin yanı sıra biraz da yerli Memlûk geleneğinin izlerini taşır.

Yazmanın minyatürlerinde diğer ilginç husus mîmarî tasvirlerdir. 163v (Res. 8) ve 281r (Res. 15) de görülen ev içi tasvirleri bir giriş ile bir oda içini bir araya getiren ve İslâm minyatürlerinde sık sık rastladığımız basit bir tip gösterir. 195v de (Res. 10) görülen binaların dıştan tasvirleri de basittir. Parmaklıklıklı küçük pencere masif bir taş yapı gösterirler. Buna benzer ev tasvirlerini British Museum'da bulunan (Add. 24962) 933 H./1527 M. tarihli *Câmâşp-nâme*'nin minyatürlerinde de görürüz⁶². Bu minyatürlerdeki en ilginç mîmarî tasvirler 58v (Res. 1), 92r (Res. 4), 110v (Res. 6), 299v (Res. 18), 335v (Res. 19) daki sayfalarda görülen şehir ve kasa tasvirleridir. Binaların çoğunluğu uzun bazilikal tiplerle kulelerden ve bazan da surlardan ibarettir. Res. 19 da etrafı surlarla çevrili bina kompleksi bir kale manzarasını andırır. Kahire *Hümâyünnâme*'sinin nakkaşı işte özellikle bu mîmarî ve şehir tasvirlerinde bir Osmanlıdır. Nevâ'î'nin *Hamse*'si (Res. 28) ve *Şehnâme-i Selîm Hân*'ın (Ahmed III 3595) (fol. 128v)⁶³ ve *Süleymännâme*'nin minyatürlerinde bu tip tasvirler buluruz. Bu son eserin 108v de Belgrad kalesini tasvir eden minyatürü⁶⁴ bir su kenarındaki bir kaleyi tasvir etmesi bakımından Kahire yazmasının 335v (Res. 19) sayfasındaki minyatürle karşılaştırılabilir. Her iki sahnede de kalenin içindeki uzunlamasına bazilikal yapılar ve kuleler aynı mîmarî espriyi göstermekle beraber, Kahire minyatürü *Süleymännâme* minyatürüne hâkim olan gölge - ışık, hacim ve perspektif gibi resim sanatına has özelliklerden yoksun olup satıhta kalan, çizgici bir tasvir karakterini taşır. *Süleymännâme*'nin 533v⁶⁵ ve 353r⁶⁶ deki mîmarî tasvirler de yine karakter bakımından aynen Kahire yazmasındakilere benzemekle beraber işlenişte minyatürden çok resme has özellikler

⁶² I. Stchoukine, *Y. Z. E.*, 51-52, pl. IX üstteki resim.

⁶³ *Şehnâme-i Selîm Hân* için bak: Karatay, *Y. Z. E.*, No. 788, s. 273; I. Stchoukine, *Y. Z. E.*, p. 66, pl. XXIX; F. Çağman, "Şehname-i Selim Han ve Minyatürleri," *Sanat Tarihi Yıllığı*, V (1972-73), 411-443.

⁶⁴ N. Atasoy, *Y. Z. E.*, s. 176, Res. 8-9.

⁶⁵ *A. E.*, s. 189, Res. 26.

⁶⁶ *A. E.*, s. 181, Res. 15; s. 183, Res. 17.

hâkimdir. Fakat Kahire yazmasındaki mimarî tasvirlerin en yakın benzerlerini British Museum'daki *Nusretnâme*'nin (Add. 22011) minyatürlerinde görürüz. 198v de Kars kalesinin tamiri⁶⁷ ve Osmanlı ordusunun Tiflis'i işgalini⁶⁸ gösteren minyatürlerdeki surla çevrili şehir tasvirlerinin işlenişindeki sadelik sur ve kule tipleri üst-üste yerleştirilmiş binalar *Hümâyünnâme*'nin 335v (Res. 19) sayfasındaki Bağdat sarayı tasviri ile akrabalık gösterir. Bu bakımdan Kahire yazması onaltıncı yüzyıl Osmanlı başkent üslûbuyla yakından bağlıdır.

Kahire'de Osmanlı hâkimiyeti devrinde yapılmış olan bu *Hümâyünnâme* gerek minyatür üslûbu ve gerekse hikâyelerin anlatılış tarzı bakımından bugün elimizde bulunan nadir eserlerden biridir. Figürlerin tipleri, manzaraların işlenişi, mimarî tasvirlerin karakteri onların Osmanlı başkent üslûbuyla ilişkisine işaret ederse de, figürlerin aşırı zarafet ve inceliği, manzaralarda görülen itina ve dekoratif zevk, Mimarî tasvirlerin maketler gibi derinliği olmaksızın satıhta dizilmesi bu minyatürlerin ayırıcı vasıflarıdır. Bu minyatürler tek cümle ile dekoratif ve hikâyeci bir karakter taşırlar. Hikâyelerin anlatılışındaki ifade kuvveti ve ayrıntılara ve günlük hayat motiflerine verilen yer, onların hikâyeci karakterine işaret eder. Bunların yanı sıra da Kahire'de yapılmış Memlûk *İskendernâme*'sinin minyatürlerine uzaktan benzerler. Bütün bu özellikler eserin kolofonunda ifade edildiği gibi Kahire'de faaliyette bulunan bir nakkaş veya atölyenin eseri olduğunu gösterir. Bu nakkaş veya atölyenin elinden çıkma başka eserlerin de bulunması muhtemeldir. Belki de Boston Müzesindeki *Hümâyünnâme* yine aynı atölyenin eseridir. Fakat elde ancak bir kaç yaprağın bulunması ve buna benzer başka eserlerin bilinmemesi bu gün için Kahire *Hümâyünnâme*'sini şimdilik türünün tek örneği olarak kabul etmeye bizi götürmektedir. İlerde bu tip eserlerin ortaya çıkması belki de Kahire'deki Osmanlı minyatür faaliyetleri hakkında daha etraflı bir bilgi edinmemizi mümkün kılacaktır.

⁶⁷ G. M. Meredith-Owens, *T. Z. E.*, pl. XVI.

⁶⁸ *A. E.*, pl. XVIII.